

Danica Pinterović

RARISSIMA ROMANA IZ SLAVONIJE

U zbirci kasnoantičke umjetnosti »Kunsthistorisches Museum«-a u Beču (nekad dvorskog muzeja) izložene su dvije dragocjenosti i velike rijetkosti iz Slavonije. Uzgred rečeno, u tom se odražuje politička i kulturna tragedija i zaostalost u našoj prošlosti, da su naime eksperti i stručnjaci još u 18. stoljeću vrhunska dostignuća umjetničkog obrta antike na našem terenu prije nas pronalazili i odnosili — u bečku carsku prijestolnicu. No u tom i takvom slučaju može se govoriti i o sreći u nesreći, jer su predmeti ovako spašeni za opću znanstvenu evidenciju i upotrebu.

U spomenutoj je zbirci izložen stakleni pehar, »vas diatretum daruvarense« (kako ga je Szabó nazvao) iz Daruvara i srebrni ukrasni tanjur s reljefno ukrašenim obodom iz nekog nalazišta u Slavoniji. Oba su predmeta već davno i u više navrata publicirana u stručnoj literaturi, ali će ovdje biti ponovno prikazana s tumačenjima prema najnovijoj literaturi. Sa zahvalnošću napominjem, da sam dozvolu za republiciranje dobila od direktora antičke zbirke spomenutog bečkog muzeja dra W. Oberleitnera, a fotografije kao i podatke iz inventara i literature srdačno i najljubeznije mi je stavio na raspolaganje njegov suradnik dr. Kurt Gschwantler. Oba se predmeta nalaze opisana i u najnovijem kataložnom izdanju dra R. Nolla »Vom Altertum zum Mittelalter«.¹

VAS DIATRETUM IZ DARUVARA (Sl. 1.)

Podaci iz inventara glase: diatretno staklo, inv. broj XI A 186; nalazište Daruvar, materijal bezbojno staklo, iz nekoliko fragmenata sastavljeno; sačuvano je između trećine i polovine pehara. Visina 95, promjer ruba 89, visina slova 13 — 14 mm; dubina mreže 6 — 8 mm; debljina stijene 1 — 1,5 mm. Nepotpun natpis: F A V E N T I (B V S), od slova B i V vidljivi su ostaci. Riječ zauzimalje preko polovine opsega pehara. Stariji podaci o nalazu i nabavci pehara su pogrešni, utvrđeno je jedino da je 1795. nađen u Daruvaru te da je 1804. iz zbirke Khevenhüller dospio u bečku antičku zbirku. Khevenhülleri su staro austrijsko plemstvo koji su imali svoje posjede u Koruškoj. — U Nollovom katalogu pehar je prikazan na sl. 17, a na str. 23 pod br. 29 a nazivlje ga se mrežastim peharom, te opisuje da je kao obujmljen rešetkastom košaricom koja je izbrušena iz staklenog tijela. Zbog nepojmljivo tegobnog načina izrade, takovi mrežasti pehari, kojih da ima

svoga jedva nešto preko tuceta, smatraju se pravim dragocjenostima. Natpis da se mora upotpuniti na FAVENTIBVS, a znači »sklonima«. Niže navodim literaturu iz inventara i Nollovog kataloga.²

Kod nas je Gj. Szabó još 1934. pehar publicirao³ i nazivlje ga stručno diatretom, a inače zanosno »divotkupom« i »najljepšim spomenikom rimskog Daruvara«. Kaže, da je pehar izbrušen iz jednog komada stakla pomoću kotačića, da su svi ovakovi egzemplari nađeni kao fragmenti i da je (dotada) svakako najljepši onaj, koji je nađen u Daruvaru. Da su takova stakla nastala kao oponašanje metalnih košarica i da su, kako ih se nalazi tek na Zapadu u omeđenom rasprostiranju, vjerojatno nastala na Rajni u drugoj polovini trećeg i u prvoj polovini četvrtog stoljeća.

Još u starijoj literaturi, kojom se i Szabó služio, čitamo da »vasa diatreta« idu u najslavnija ostvarenja antičke industrije stakla; da su to pehari, kojima je vanjska strana do dvije trećine obuhvaćena staklenom mrežom, kojoj su oka tanka i plitko rezana, a gdje se dodiruju povezana su rozetama ili mašnjama. Staklena mreža koja opkoljuje i okruglo dno pehara, drži se staklenog tijela pehara pomoću finih klinčića. Ispod ruba pehara da obično teče natpis, kojemu su slova, kao i mreža, slobodno rađena i samo klinčićima vezana uz tijelo. Ono je uvijek od bezbojnog stakla, dok su mreža, natpis i klinčići koji puta rađeni od stakla u boji. Da bi pehar mogao stajati, imao bi zlatni ili srebrni podnožak.⁴ U tom se djelu o antičkom staklu kaže da je vrlo malo ovakovih dragocjenosti dospjelo do nas, te se navode kao primjeri mrežasti pehar s dva reda oka iz Kölna, primjer s natpisom, također iz Kölna, primjer bez natpisa i bez ovratnika iz Hohensülzenu, pehar iz Daruvara i pehar iz Milana u zbirci markiza Trivulzio. Ovaj posljednji poznat kao »Neronov pehar«, nađen je 1725., a ima ispod ruba latinski natpis BIBE VIVAS MVLTIS ANNIS (pij da bi dugo živio). Za daruvarski natpis pehara kaže da ga treba čitati »faventibvs amicis« ili »faventibvs diis« (sklonim prijateljima ili milostivim bogovima).⁵ U jednoj još starijoj publikaciji o staklarskoj umjetnosti antike⁶ čitamo o peharu iz Strasbourga, koji da je nađen 1835. na terenu tvrđave, a propao je za bombardiranja grada u ratu 1870. Imao je natpis i mrežu u plavoj boji. Natpis MAXIMIANVS AVGVSTVS tumači se tako, da je pehar bez sumnje bio dio stolnog servisa cara Maksimijana iz vremena kad je 297. prelazio Rajnu. Iz oba podatka o »Neronovom« i Maksimijanovom peharu slijedi da se takovi pehari vezuju uz najveći, upravo carski luksuz.

Najkompletnije dosada i najopširnije tumačenje ove vrsti staklarskog umijeća antike dao je O. Doppelfeld,⁷ za što mu je povoda dao nalaz diatreta 1. aprila 1960. u Kölnu — Braunsfeldu. Nalaz se desio u grobnoj komori, u kojoj je ležao sarkofag s muškim skeletom dok su prilozi nađeni izvan sarkofaga (u svemu 18 predmeta među kojima osim pehara i kockice u njemu, nož, tri glinena vrča, tri staklena okrugla pehara, konični stakleni pehar, tri staklene cilindrične kantice, dva staklena tanjura, kosti živadi i drugo, što se sve smatra tipičnim grobnim inventarom 4. stoljeća). Köln — Braunsfeld je poznato nalazište antike još iz 1907. i 1910., kad su u blizini nađeni također sarkofazi s prilozima izvanrednih primjera rimskog stakla. Godine 1926. otkrivena je ovdje i rimska vila skromnijeg stila, no da li bi se u blizini nalazila i još koja luksuzna vila, koja bi bila u skladu sa skupocjenim grobnim prilogom kao što je diatretni pehar iz 1960., to se smatra opravdanim i očekuje od budućih istraživanja ovoga terena.

Iz Doppelfeldovog opisa raskošnog kölnskog pehara iz 1960., koji se dakako našao u ulomcima, ali je mogao biti prilično potpuno restauriran, razabiremo, da se smatra najvećim ponosom kölnske zbirke stakla, jer je od svih dosada poznatih pehara najraskošnije izrađen. Sastoji se od: ovalnog bezbojnog tijela pehara, od mrežasto raščlanjene košarice zelene boje, od žutog ovratnika, ukrašenog probijenim, izbrušenim ovolom i od grčkog natpisa purpurno crvene boje. Natpis po sadržaju liči latinskom natpisu na »Neronovu« peharu, a smisao mu je »pij, živjet ćeš uvijek dobro«. Iz opisa saznajemo, da je (po završetku restauracije) više od polovine pehara obujmljeno staklenom mrežom, koja ima oka u 4 reda, dok na dnu jedno okruglo oko tvori labilnu bazu pehara. Gdje se oka dodiruju nalazi se krstasti ukras na uglovima rombičnih međuprostora. Mreža, ovratnik i natpis drže se tijela pehara pomoću tankih klinčića. Taj jedinstveni pehar visok je 121, a promjer ušća je 101 mm, dok je debljina tijela i košare zajedno 65 mm.

Kod izrade ovakvih pehara upotrebljene su tri tehnike: duvanje staklenog mjehura u formu, tokarenje ušća, ruba i njegove profilacije i brušenje košarice, ovratnika i natpisa. Kod izrade najraskošnijeg kölnskog pehara postupalo se ovako: najprije su pripremili mjehur za zelenu košaricu i u nju utisnuli bezbojnu staklenu masu za tijelo pehara. Zatim su na zelenu presvlaku tijela pehara prema ušću omotali još i žutu i crvenu traku za ovratnik i natpis. Uz opetovano grijanje omogućilo se da bezbojna masa prodre u međuprostor do obojenih zona, a ta čvrsta i kompaktna cjelina mogla se onda duvati u konačnu formu. Tada je vanjska i unutrašnja strana ušća i ruba tokarenjem dobila konačnu izradu, a pri tom su izrađene i profilacije između natpisa i ovratnika i ovratnika i mreže. Sve drugo izrađeno je brušenjem pomoću kotačića i to frontalno nasađeni kotačić izbrusio bi veće površine, dok vertikalno nasađeni izbrusio bi bridove i brazde. Brušenjem u dubinu ostavljeni su klinčići u međuprostorima, koji bi se pri završetku rada brusili još i sa sve četiri strane. I kod natpisa se najprije frontalno kotačićem brusilo na prostoru među slovima, zatim ispod njih, no ostavljajući mostiće na vrhu i dnu slova, kojima bi se natpis držao tijela pehara. — U starijoj se literaturi čitaju pretpostavke, da bi košarice bile posebno izrađivane i sa staklenim zubićima na čaše priljepljene. No prvi je bio u 18. stoljeću J. J. Winckelmann koji je već ustvrdio da su i natpis i mreža iz jedne mase stakla brušenjem izrađivani. Ovo je sve rečeno s namjerom da bi usporedba s daruvarskim primjerom bila življa, tj. on je rađen od bezbojnog stakla, sličnog je oblika, neznato je manji, a po ukrasnim elementima nešto skromniji, jer nema ovratnika, a mreža ima samo tri reda oka.

Pod nazivom »*vasa diatreta*« u rimsko su se doba podrazumijevali dragocjeni pehari uopće, i oni koji nisu bili od stakla već od kakvog plemenitog kamena, a imali su brušeni ukras. U vezi s njima citira se jedan Ulpijanov digest iz kojeg se razabire da su diatreta rađena i iz kamena te da obrtnici-umjetnici nisu htjeli naručiocima odgovarati za štetu, ako bi se pehar, koji su primili na obradu dekora, pri poslu slomio, toliko je naime taj posao bio skopčan rizikom. Zanimljiv je i tekst jedne Konstantinove naredbe iz 337. (iz posljednje godine njegova života), gdje se čita o 35 vrsta raznih obrtnika i umjetnika koji se oslobađaju gradskih nameta, da bi što slobodnije u svom umjeću mogli usavršavati sebe i svoj naraštaj, a među njima se navode i *diatretarii*.⁸

Danas se diatretima smatraju samo stakleni pehari sa mrežastom košaricom, koja je brušena na opisani način, a ovamo ne spadaju tehnike na proboj niti mrežasti uzorci koji se na pehar ili posudicu navlače. Kölnski nalaz diatreta iz 1960., stoga što osim natpisa i košarice ima još i ovratnik i stoga što ga je bilo moguće gotovo potpuno rekonstruirati, pružio je mogućnost točnijeg svrstavanja dosad poznatih nalaza ove vrste luksuznih predmeta. Doppelfeld je na temelju evidencije i usporedbe svih pehara te vrste mogao postaviti točniju tipologiju, dati kartu rasprostranjenosti pehara i prema tome uočiti i odrediti proizvodne centre, te zahvaljujući tome, možemo dati i daruvarskom peharu točniju ocjenu.

Do 1960. bilo je poznato 18 nalaza mrežastih diatreta od kojih se 8 sačuvalo donekle čitavo, a 5 ih je sačuvano utoliko, da mogu biti s vjerojatnošću pripisani određenom tipu tih pehara. Govori se o tri glavna tipa pehara koji svi imaju zvonoliki oblik, identičan izgled ruba, eventualno izbrušen ovratnik s ukrasnom ovulom i mrežu s krstolikim ukrasom na dodirima oka. U prvi tip ide kölnski diatret iz 1960., jer njegova košarica sa tri zone: natpis, ovratnik i mreža pokazuje dosada najveću raščlanjenost. Poznat je samo još jedan fragmenat stijene ovakvog tipa pehara izvedenog iz bezbojnog stakla, a potječe iz županije Fejér inalazi se u budimpeštanskom Narodnom muzeju. — K drugom tipu pripada većina poznatih primjera i to 8 komada potpuno ili djelomično sačuvanih, sa natpisom i mrežom, no bez ovratnika. Amo se ubrajaju pehari sa 4 reda oka, kao pehar iz Novare kod Milana («Neronov») i pehar iz Strassburga; ovamo ide i daruvarski primjer sa samo tri reda oka. Osim njega pehari približno iste veličine no samo s dva reda oka, a to su dva pehara nađena u Kölnu, od kojih je manji primjer (propao je u Berlinu 1945.) imao isti grčki natpis kao kölnski iz 1960. Ovoj grupi pripisuje se i fragmenat iz Brigetija (sada u Budimpešti), iz Londona i Leidena. — Kod trećeg tipa nedostaje osim ovratnika još i natpis. Kao primjeri služe dobro sačuvani veliki pehar sa šest reda oka, 180 mm visok, iz Niederemmela, zatim fragment iz Konza i već davno poznati ali nestali pehar iz Hohensülzena sa 5 reda oka. Ovaj treći tip pokazuje ograničenu rasprostranjenost u području oko rijeke Moselle. Na mapi rasprostranjenosti uočljivo je da su zvonoliki mrežasti pehari sva tri tipa nalaženi u zapadnorimskom carstvu uz srednji Dunav i Rajnu te u pravcu od Themze ka gornjoj Italiji, a to je bio životni prostor mladog Konstantina u doba kad je bio cvat te vrsti staklarske vještine. Na temelju analize nalazišta i rasprostranjenosti naslućuje se da su radionice trećeg tipa pehara bile u Trieru, a da su brojniji primjeri prvog i drugog tipa s grčkim i latinskim natpisima bili izrađeni u Kölnu⁹ krajem trećeg i u prvoj polovini četvrtog stoljeća.

Na temelju postavljene tipologije mi možemo danas točnije klasirati rijetkost daruvarskog primjera. On zauzima u vrhunskom staklarskom rimskom umijeću samo za jedan stepen niže mjesto od dosada najpotpunijeg i najraskošnijeg kölnskog pehara iz 1960. Dovoljno je rečeno, da bi naša mašta tražila neku povezanost između te dragocjenosti rimskog umjetničkog obrta i našeg znanja o rimskom Daruvaru, koji nam je poznat kao *municipium Iasorum* i upravno središte područja Iasa, a poznat i kao *Aquae Balissae*, rimsko kupalište i liječilište gdje su se vrzmali rimski oficiri domaćih i

stranih legija. Prema nekim natpisima pretpostavlja se da su Daruvar posjetili i carevi Gordijan i njegova supruga, te Septimije Sever i njegova svita.

Šteta je vječita što ništa ne znamo o okolnostima nalaza daruvarskog skupocjenog pehara. Podatak iz starije literature, da bi grof Bossi 1790. pehar u Daruvaru dobio i predao kabinetu antika u Beču,¹⁰ ništa ne kazuje i osim toga se taj podatak smatra pogrešnim. Isto tako nam mnogo ne kazuje podatak iz A. Schobera¹¹ da je pehar nađen u Daruvaru u grobu, tim više što nam ne kazuje odakle mu taj podatak. Ostat će vjerojatno tajnom kako se, i točno gdje, u Daruvaru pehar našao, no sama njegova rijetkost i dragocjenost dopušta da ga dovedemo u vezu ili s kakovom raskošnom vilom rimskog bogataša ili odličnika koji bi na svom zemljištu, kako se zna iz raznih primjera, pokapao svoje s bogatim priložima, ili, s jednim od pretpostavljenih carskih posjeta.

SREBRNI TANJUR IZ SLAVONIJE (Sl. 2.)

Podaci iz inventara glase: inv. br. VII A 5; materijal srebro; promjer 182, vis. 61 mm; težina 484 gr. Nađen u Slavoniji (prema podacima iz inventara carske riznice; iz riznice je dospio u zbirku antika, a oдавde u bivši dvorski muzej). U spomenutom Nollovom katalogu na str. 21 pod 23 b daje se kratak opis: na plosnatom, bisernim nizom obrubljenom, obodu tanjura prikazana su četiri para domaćih životinja (konj i kobila, jarac i koza, bik i krava, ovan i ovca); odijeljena su sa četiri glave (Heraklo — Kybela, Apolo — Artemida). Datirano: u 4. stoljeće. Literaturu iz inventara i Nollovog kataloga navodim niže¹².

Taj izvanredni produkt kasnorimske toreutike pokazuje tragove nekoliko primjenjenih tehnika. Osnovni oblik mu je izliven iz voštane forme, obod je vjerojatno svoje pravilne linije dobio na tokari, dok su njegovi reljefi iskucani puncama i s gornje strane pomoću finih, oštih instrumenata detalji su cizeliranjem dotjerani.

Reljefni obod obrubljuje krupniji zrnati niz s vanjske, a sitniji sa unutrašnje strane. Četiri su glave u pravilnim razmacima poredane između četiri para životinja, dok se između životinja vidi po jedno stablo, koje nesamo daje iluziju prirode, već i metopnu podjelu cijeloj kompoziciji. Uz krupniji zrnati niz vide se u nepravilnim razmacima ugravirani polukružni ukrasi, a uz sitniji punktirane su neke biljčice; uz tri glave, izuzev Apolonove, također su punktirani biljni ukrasi. Problem perspektive riješen je kod životinjskih nogu tako, da se one frontalno gledane vide u reljefu, dok one u pozadini gravirano. Cizeliranjem, punktiranjem ili graviranjem izraženi su detalji na životinjama: rogovi, repovi, papci, grive, runo itd. Sve su životinje prikazane u mirnom stavu, sjedeći, pasući ili osvrćući se. Uz vrlo fino izrađene glave bogova i božica prikazani su atributi: Apolonova lira, Artemidin tobolac, Heraklova kijača i Kybelin timpanum. Apolo, Artemida i Heraklo su izrazita grčka božanstva, a Kybela maloazijsko božanstvo, no sva su četiri već rano prihvaćena u rimski panteon te u njima vidimo tipična helenističko-rimska kulturna obilježja. Čini se, da nema naročite unutrašnje kulturne povezanosti među prikazanim božanstvima, već da su izabrana samo iz dekorativnih razloga.

Iako su podaci za ovaj predmet vrlo šturi, ipak ga uz pomoć analogija možemo ispravno vrednovati i približno datirati, što se pak porijekla izrade tiče zasada je teško postavljati određenije hipoteze. Analogije nalazimo na četiri pladnja (do 300 mm u promjeru) »mildenhallskog blaga«, koje je skupni nalaz od 34 rimskih srebrnih i skupocjeno izrađenih predmeta, nađenih 1942. u Mildenhallu na jugoistoku Engleske. Blago je sada izloženo u Britanskom muzeju u Londonu i predstavlja svojevrsnu senzaciju, a sastoji se od velikog (600 mm u promjeru) pladnja, bogato ukrašenog reljefima iz ciklusa mita o Okeanu i Bakhu,¹³ od ovećeg broja zdjela i posuda različitih oblika te od 16 velikih i manjih kašika. Pet je kašika od osobitog interesa zbog kršćanskih natpisa, tj. Kristovog monograma i devotnih izreka. Četiri posude, koje našem tanjuru služe za komparaciju, imaju obode obrubljene krupnim bisernim nizovima, a ukrašene reljefnim figurinalnim scenama: u svakom od četiri primjera, četiri se glave nalaze između četiri grupe životinja, dok im se u centru s unutrašnje strane nalaze medaljoni s glavama u profilu ili u jednom slučaju sa scenom lovca u borbi s medvjedom.¹⁴ U dva od četiri mildenhanska primjera u prostorima među glavama veći je broj životinja prikazan (po tri i četiri), i one su neke u mirnom položaju, dok su neke gonjene ili razdirane od divljih zvijeri. Metopna razdioba pomoću stabala nije striktno provedena, a ljudske glave većinom nemaju atributa; problem perspektive riješen je na isti način, tj. životinjske noge prikazane su bilo reljefno, bilo gravirano, ako su u pozadini slike; gravirane su i travčice i neke biljke. Naš primjer tanjura manji je po promjeru, skromniji po dekoru, jer mu nedostaje centralni medaljon. Biserni niz obrubljuje obod i s vanjske i s unutrašnje strane. Životinje su prikazane u mirnoj pozi i daju iluziju pastoralne idile.

Uglavnom se mildenhallsko blago datira u 4. stoljeće (do 400.), a opisani pladnjevi s ukrasima kao na našem tanjuru upravo se smatraju karakterističnim za 4. stoljeće. Također i primjer manje srebrene zdjele iz Caubiaca (južna Galija) sa bisernim nizom oko reljefnog oboda na kojem se prikazuje pet maski između para životinja ili para erota, također se datira u 4. stoljeće.¹⁵

Stilska analiza mildenhallskog blaga nije dala određeni odgovor za produkcione centre odakle potječe, ukazala je općenito ili na Istok ili na Zapad. U 4. je stoljeću naime poznato nekoliko glavnih centara proizvodnje toreutike, kao što su Rim, Carigrad, Antiohija, Trier, Milan ili Ravena, no poznati su mnogi manji centri koji su također izrađivali prvorazredno srebrno ili zlatno posuđe za članove dvora ili moćne bogataše. Takova je roba znala biti i pečatana za garanciju kvalitete od ureda pod kontrolom ministra financija (*comes sacrarum largitionum*).

Zbog toga što se na poleđini dva manja tanjura mildenhallskog blaga nalazi grčkim slovima gravirano ime Eutherius u genitivu (EUTHERIOU) — a to se ime pripisuje eunuhu koji je bio *praepositus sacri cubiculi* za boravka Julijana Apostate u Galiji (355. do 361.) — smatra se da je taj par tanjura, a možda i ostali komadi servisa, pripadao tome dvorskom službeniku za njegova boravka u Galiji. Isto se tako pretpostavlja — pretpostavke se dokazati ne mogu, ali su korisne za oživljavanje interesa za ove divne, a nijeme predmete — da je Eutherius svoje blago prije napuštanja Galije nekome prodao, te da ih je slijedeći vlasnik predmeta odnio u Britaniju.

Daljnja rekonstrukcija za sudbinu blaga postavlja se ovako: Lupicinus, *magister equitum per Gallias*, kojega je Julijan sa četiri regimente 360. poslao u Britaniju da se bori protiv navale Pikta i Skota, mogao je biti idući vlasnik cijelog blaga. Lupicinus je bio kršćanin i odan Konstanciju, pa kad su Julijana njegove čete u Galiji proglasile carem, Lupicinov pad u carskoj milosti mogao je biti razlogom da je netko iz njegove pratnje, kojemu je ovo blago bilo povjereno, osjećajući nesigurnost vremena, ovo blago, po odlasku Lupicina iz Britanije, zakopao u Mildenhallu.¹⁶ — I drugo veliko srebrno blago 1962. otkriveno unutar ruševina utvrde *Castrum Rauracense* kod Basela u Švicarskoj, dovodi se u vezu sa Konstancijem i Julijanom Apostatom, jer su obojica u toj utvrdi boravila za vrijeme svojih ratnih operacija protiv Alemana.¹⁷ Blago se također sastoji od zdjela, pladnjeva, tanjura, šalica, pehara, kašika, štapića za jelo, kandelabra, Venerine statue, novaca, medaljona i triju srebrnih šipki. Najsajjniji komad je oktogonalni, 605 mm u promjeru, veliki pladanj sa reljefima iz priče o Ahilovoj mladosti. Grčki natpis na poleđini kazuje ime majstora: *Pansylyppos iz Thessalonike (PANSYLYPPOU. THESSALONIKES)*.¹⁸ I još jedna zdjela ima oznaku majstora latinski: *EVTICIVS NAISI*, te i ona pokazuje da je bar dio toga blaga porijeklom iz istočnih dijelova carstva. Od 186 novaca i medaljona svi pripadaju Dioklecijanu i Konstantinu Velikom i njegovim sinovima. Tri srebrne šipke nose pečat uzurpatora Magnencija (350 do 353) čime se dokazuje da je blago u vezi carskog dvora. Zbog karaktera nalazišta, datacije blaga i motiva iz Ahilova života na najsajnijem velikom pladnju smatra se da je blago pripadalo samome Julijanu i da je 361. bilo zakopano u *Augusta Raurica* u utvrdi *Rauracense*, kad je Julijan napustio utvrdu da pohiđa sa svojom vojskom u odlučnu borbu protiv Konstancija.¹⁹ — I ovo se dakle blago, kao i mildenhallsko, datira u 4. stoljeće i dovodi u vezu s dvorom cezara odn. cara Julijana. Prema natpisima majstora na dva predmeta može se suditi da je bar dio blaga potekao iz radionica na Balkanu, iz Soluna ili Niša.

Velika skupina najrazličitijih metalnih posuda i drugih predmeta, koja potječe iz grobnih komora iz Straža u Slovačkoj, a iskopana je u više navrata od 1933. do 1953., vrlo nam mnogo kazuje o zamjernoj visini rimske torenike srednjeg i kasnijeg carstva. Bilo je tu brončanih, srebrnih i pozlaćenih posuda i predmeta, no najsajjniji predmet te skupine predstavlja veliki (457 mm u promjeru) srebrni i djelomično pozlaćeni pladanj (*lanx*) sa 12 reljefnih prizora na obodu, obrubljenom bisernim nizom i ovulom. Na tako velikim pladnjevima serviralo se jelo gostima. U opasna se vremena s takvim srebrnim i zlatnim suđem postupalo kao s imetkom u novcu i pokapalo bi ga se u nadi, da će doći vrijeme, da ga se nađe i ponovno posjeduje. Smatra se da je veliki pladanj nastao u drugoj polovini 2. stoljeća, vjerojatno u Rimu ili u Italiji²⁰ i uspoređuje ga se s Ahilovim pladnjem iz Augsta na kojemu je 10 reljefnih scena prikazano. Napominjemo to stoga što se i za kasnije doba karakteristični oblici i dekor često mogu naći i na ranijim rjeđim primjerima, koji tada predstavljaju prethodnike jednog umjetničkog smjera. — U vezi datacije i porijekla, s našim tanjurom iz Slavonije bar neku povezanost bi mogla imati i tri velika srebrna pladnja (415, 435 i 520 mm u promjeru) u budimpeštanskom Narodnom muzeju, koja pokazuju plemenite oblike i diskretni dekor, a sva su tri nađena u okolici Šapca i 1908. prodana Narodnom muzeju. Analiza stila i njegove paralele omogućila je pladnjeve datirati u 3. i 4. stoljeće, a pretpostavlja se da su bila zakopana 378. u

doba invazije Gota u dunavske provincije. Vlasnik pladnjeva, osjećajući opasnost situacije, zakopao je svoje dragocjenosti u okolici Šapca, tada u Meziji Superior. Sugerira se, da je Sirmium nedaleko Šapca u Panoniji Sekundi bio produkcionni centar šabačkih pladnjeva i upozorava da nam je iz Sirmija poznat srebrenar Flavius Nicanus (CIL III 6331 a) te smatra vjerojatnim, da su pladnjevi rađeni bilo u njegovoj radionici, bilo u nekoj drugoj toga grada.²¹

Srebreni tanjur iz Slavonije po ljepoti oblika i dekora može se usporediti s najljepšim primjerima srebrenog i zlatnog blaga kasne antike. O porijeklu se ništa određeno ne može reći, jer po tematici reljefa on isto tako može potjecati s Istoka, koliko i sa Zapada; mogao je imati za vlasnika i kršćanina unatoč poganskog sadržaja na reljefima. Vidjelo se da predmeti kasne antike s prizorima iz grčko-rimske mitologije mogu nositi ugravirana imena kršćanskih vlasnika ili izraze kršćanske devocije ili Kristov monogram. Pitanje radionice i pitanje vlasnika tanjura mora zasada ostati neriješeno. Znamo da su Siscija i Sirmium imali kovnice novaca i da je u njima cvala produkcija i drugih metalnih predmeta, te da su bogate naslage rudača u dolini Japre polusirovinama vjerojatno snabdjevale sisačke radionice brončanih i olovnih predmeta, možda i srebrenih, a isto tako srebro i zlato iz Domavije u Bosni bilo je osnova za sirmijske fabrike oružja i metalnih predmeta — ipak nemamo pravog razloga tanjur pripisati kojoj od domaćih radionica. Poznati su nam i Euticius iz Naisa i Pansylyppos iz Tesalonike kao majstori-umjetnici toreutske vještine. Stoga samo pomišljati možemo, da bi tanjur potekao i iz koje od njihovih radionica. Isto se tako nameće i pomisao da je tanjur pripadao nekome koji se mogao okružiti luksuzom i imao neku vilu i imanje na slavonskom terenu, ili je bio u vezi sa dvorom u carskoj rezidenciji u Sirmiumu.

BILJEŠKE

- ¹ R. Noll, Vom Altertum zum Mittelalter, Führer durch das Kunsthistorische Museum Nr. 8, Wien, 1974. 23 br. 29 a sl. 17 i str. 21 br. 23b
- ² A. Kisa, Das Glas im Altertum II Leipzig 1908, 606—607, sl. 223; F. Fremersdorf u Schuhmacher-Festschrift, 1930, 297 (i opaska 6); R. Sunkowsky, Antike Gläser in Carnuntum und Wien, 1956, 13 i dalje, 24, sl. 19; D. B. Harden, Jocelyn M. C. Toynbee, Archaeologia, London 97, 1959, 209 Nr. B 5; G. D. Weinberg, Journal of Glass Studies 6, 1964, 53, i dalje, sl. 15; O. Doppelfeld, Das neue Kölner Diatretglas, u Germania 38, 1960, 414
- ³ Gj. Szabó, Iz prošlosti Daruvara i okolice, Nar. starina 28, Zagreb 1934, str. 86
- ⁴ A. Kisa, o. c. 606
- ⁵ idem, 607 and 2
- ⁶ Gerspach, L'art de la verrerie, Paris 1885, Bibliothèque de l'enseignement des beaux-arts, 47—49
- ⁷ O. Doppelfeld, o. c. sv. 3—4 403—417
- ⁸ idem, 410—411
- ⁹ idem, 414—416
- ¹⁰ A. Kisa, o. c. 607 and 2
- ¹¹ A. Schober, Die Römerzeit in Österreich, Wien 1955, 169
- ¹² J. Arneht, Die antiken Gold-und Silbermonumente des k. k. Münz-und Antikenkabinettes in Wien, 1850, tabla S IV G. 14; F. Oswald — D. Pryce, An Introduc-

- tion to the Study of Terra Sigillata, 1920, tabla 27, 4; M. Vassits, *Revue arch.* 1, 1903, 31 i dalje, sl. 21; F. Drexel, *Bonner Jahrbücher* 118, 1909, 186 br. 16 i str. 201; D. E. Strong, *Greek and Roman Gold and Silver Plate*, 1966, str. 203
- ¹³ P. La Baume, *Römisches Kunstgewerbe zwischen Christi Geburt und 400*, Bibliothek für Kunst- und Antiquitätenfreunde XVIII s. a. 135 i 137, sl. 117
- ¹⁴ K. S. Painter, *The Mildenhall Treasure: a Reconsideration*, *The British Museum Quarterly* XXXVII 3—4, 1973, 155, table LXXI i LXXII (Brailsford, br. 7, 8)
- ¹⁵ M. Lenkel, *Three Silver Dishes from Moesia in the Hungarian National Museum*, *Folia archaeologica VII Budapest* 1955, 239, sl. 14c; B. Svoboda, *Neuerworbene Römische Metallgefäße aus Straže bei Piešťany*, SAV Bratislava 1972, 42, sl. 30
- ¹⁶ K. S. Painter, o. c. 170—172
- ¹⁷ R. Laur—Belart, *A Swiss »Mildenhall Treasure«: a Rich, Beautiful and Varied Collection of Silver Objects Discovered at Kaiseraugst near Basel*, Part I, *The London Illustrated News*, July 14, 1962, 70—71
- ¹⁸ A. Mutz, *The Late-classical Achilles Plate — Artistic Freedom and Geometric Order*, *Sandoz Bulletin* br. 32, 1973, 3—16
- ¹⁹ R. Laur—Belart, o. c. 70—71
- ²⁰ B. Svoboda, o. c. 98—105
- ²¹ M. Lenkel, o. c. 97—109, 238—239, t. XXIII—XXV

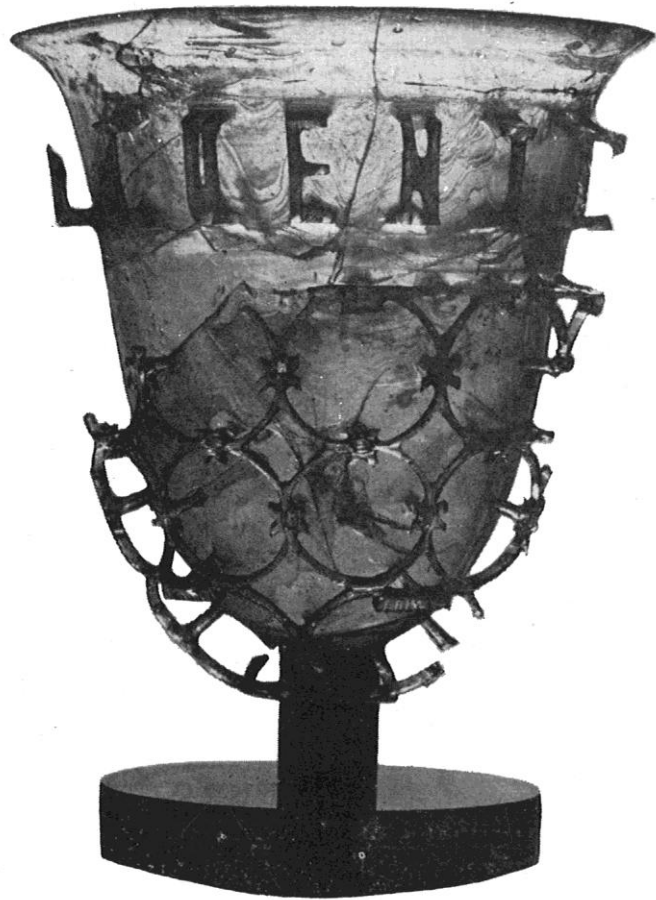
RARISSIMA ROMANA FROM SLAVONIA

In this article a description is given of two outstanding objects of late Roman craftsmanship that in the 18th century were found in Slavonia (i. e. southern Pannonia) and brought to Vienna where they finally came into the »Kunsthistorisches Museum«. There they have been exhibited among pieces of highest achievements in the Roman glass industry and silverware manufacture of the fourth century. Both have been repeatedly published, but it has been considered necessary to republish and revalue them with comments from the newest literature. This paper could not have been produced without the kind permission of Dr. W. Oberleitner and the generous help of Dr. K. Gschwantler in the department for classical history of the above mentioned museum in Vienna.

Fig. 1 shows a »vas diatretum« from Daruvar, the Roman *Aquae Balissae*, which ranks among its kind only slightly below the two existing pieces of the highest quality. It has no collar, like the most magnificent example found at Köln (*Colonia Agrippinensium*) in 1960, and is cut from colourless glass; it forms an open-work drinking-cup, embraced by a net of three rows of meshes. Its inscription FAVENTIBVS (of which only remnants of the letters B and V are seen) means: to the protectors.

This marvellous and luxurious drinking-cup is thought to be a fourth-century product of a glass factory at Köln (see notes 1 and 2, but especial O. Doppelfeld, *Das neue Kölner Diatretglass*, *Germania* 38, 1960, 414).

Fig. 2 shows a silver plate which has a flat flange with a heavier beading on its outer edge and a more delicate one on its inner edge. The flange itself is decorated with a relief representing four human heads alternating with four groups of domestic animals. The heads have symbols and seem to belong to Apollo and Artemis, to Heracles and Kybele, while among the animals, the horse and mare, the bull and cow, the ram and sheep and a pair of goats are seen in quiet posture. The relief is chased and worked out in details. Analogies to this dish can be found among two dishes of the Mildenhall treasure (see note 14), dated also with the fourth century. Our pretty silverdish from Slavonia, of which the exact whereabouts are not recorded, is probably also a fourth-century product of a skilful silversmith. It might have belonged to some wealthy person, if not to someone connected with the imperial residence at Sirmium. Whether it was produced in a workshop of the main producing and exporting toreutic centres, like Rome, Constantinople, Antioch, Ravenna, Trier, or in one of the less important like Thessalonika, Naissus, Sirmium, Siscia or elsewhere, is hard to decide.

Sl. 1

SI 2.